

Жороева Зейнеп Эргешовна
КАРА-КӨЛ ШААРЫН ИЗИЛДӨӨНҮН ТАРЫХ НААМАСЫ ЖАНА БУЛАКТАРЫ
Жороева Зейнеп Эргешовна
ИСТОРИЯ И ИСТОЧНИКИ ИЗУЧЕНИЯ ГОРОДА КАРА-КУЛЬ
Zhoroeva Zeynep Ergeshovna
THE HISTORY AND SOURCES OF THE STUDY OF THE CITY OF KARA-KUL

УДК. 947.1 (084)(075.8).

Аннотация. Кара-Көл шаарынын тарыхы жана мурдагы шаардын тарыхын ар кандай булактар аркылуу изилденүүдө. Кара-Көл шаары тарыхка өтө бай шаар. Өзүнүн тарыхый, саясий, маданий экономикалык, баалуулуктары менен шаарыбыздын жарым кылымдан ашык тарыхы байыркы шаарлардай тарыхка бай шаар катары кийинки муундарга калмакчы. Шаар негизинен дүйнөлүк экинчи согуштан кийинки бүтүндөй Кыргыз эли үчүн, ал тургай жакынкы Орто Азия мамлекеттери үчүн жарык алып келген, электр энергиясын таратып караңгы элибизге жарык шам бере турган өтө тез темп менен Гигант курулушун Гидроэлектрстанцияларын куруу үчүн жаралган шаар тибиндеги поселок катары негизделген. Шаар курулуп түптөлө баштагандан улам Гидроэлектрстанциясынын шаарын куруу үчүн жанын аябагандай жана кесипкөй жумушчулар агылып келе баштагандан башталган десем жаңылышпаймын. Камыш басып жаткан саздак аска тоонун так ортосуна шаар куруу үчүн атайын келген экспедициянын жыйынтыгы өз максаттарына жеткен. Шаардын түптөлүшү негизинен ээн жаткан камыш, саздак жерге келген ГЭСтерди куруу үчүн атайын экспедициянын вертолеттор менен үстүдөн карап, изилдөө иштерин жасап, кайсыл жерге палаткаларды тигип андан ары ишти баштоо керек экендигинен башталган.

Негизги сөздөр. Кара-Көл, ГЭС, гидроэлектрстанция, тибинде, поселок, мобилдик үйлөр, жыгачтан ПДУ, жумушчу топ, кесипкөй инженер, сварщик, бетонщик, кыш кыноочулар, молярлар.

Аннотация. История города Кара-Куль и история бывшего города изучаются по различным источникам. Город Кара-Куль имеет очень богатую историю. Более чем полувековая история нашего города с его историческими, политическими, культурными, экономическими ценностями будет передана следующим поколениям как город с такой же богатой историей, как и древние города. Город был основан в основном как поселок городского типа после Второй мировой войны для строительства гигантских гидроэлектростанций, которые приносили свет всему кыргызскому народу и даже государствам ближней средней Азии, распределяли электроэнергию и давали свет нашему темному народу очень быстрыми темпами. Я не ошибусь, если скажу, что это началось с того момента, как город начал строиться и становиться все более и более привлекательным для строительства гидроэлектростанции, а также с притока профессиональных рабочих. Результаты экспедиции, приехавшей специально для строительства города прямо среди тростниковой болотистой скалы, достигли своих целей. Основание города началось с того, что специальная экспедиция для строительства гидроэлектростанций, пришедшая в основном на пустынные тростниковые болота, осмотрела их с помощью вертолетов, провела изыскательные работы, где поставила палатки и приступила к дальнейшим работам.

Ключевые слова: Кара-Куль, ГЭС, гидроэлектростанция, типинда, поселок, передвижные дома, ПДУ по дереву, рабочая группа, профессиональный инженер, сварщик, бетонщик, кирпичники, моляры.

Abstract. The history of the city of Kara-Kul and the history of the former city are studied from various sources. The city of Kara-Kul has a very rich history. The more than half a century-old history of our city with its historical, political, cultural, and economic values will be passed

on to the next generations as a city with the same rich history as ancient cities. The city was founded mainly as an urban-type settlement after World War II to build giant hydroelectric power plants that brought light to the entire Kyrgyz people and even the states of near Central Asia, distributed electricity and gave light to our dark people at a very fast pace. I would not be mistaken if I said that it began from the moment when the city began to be built and became more and more attractive for the construction of a hydroelectric power plant, as well as with the influx of professional workers. The results of the expedition, which came specifically for the construction of the city right in the middle of a reed swampy rock, achieved their goals. The foundation of the city began with the fact that a special expedition for the construction of hydroelectric power plants, which came mainly to the desert reed marshes, examined them with the help of helicopters, carried out survey work, where they put up tents and began further work.

Keywords: Kara-Kul, hydroelectric power station, hydroelectric power station, tipinda, settlement, mobile homes, remote control for wood, working group, professional engineer, welder, concreter, brickmakers, molar.

Эң алгач ГЭС куруудан мурда куруучу жумушчу топ кайда жана кандай жайгашуу керектигинен башталган. Эки тоонун ортосу же авто жол, же поезд жол жок болсо, адам аягы баскан жолдор аркылуу кандайча курулуш иши башталганы жатат. Биринчиден, жол салуу керек. Андан ары жумушчуларды жайгаштыруу үчүн эмнеден баштоо керек деген ар кандай иштер жүрө баштаган. Саздак, камыш баскан жерлерди тегиздеп алгач чатырчалар тигилген. Андан соң, мобилдик үйлөр, жыгачтан ПДУ бирин серин салынып олтуруп эл жашаган шар тибиндеги поселокго айланган. Негизи шаар тибиндеги поселокго жумушчу топтор агылып келе баштаган. ГЭСтерди куруу үчүн атайын кесипкөй инженер, сварщик, бетонщик, кыш кыноочулар, молярлар жана башка көптөгөн куруучуларды жайгаштыруу болгон. 15 Республикадан келген ар улуттун өкүлдөрү бири бири менен бир туугандай болуп тоо арасына чоң Гигантык ГЭСтерди куруу үчүн бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарышып шаар тибиндеги поселокко айландырышкан.

Кыргыз ССР Жогорку Советинин президиумунун УКАЗы № пч 31/4 Ош областынын Токтогул районундагы Токтогул ГЭСинин курулушунун алдындагы калк отурукташкан пункту шаардык типтеги поселоктордун категориясын киргизүү жөнүндө Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун токтомунун негизинде, Ош областынын Токтогул районундагы Токтогул ГЭСинин курулушунун алдындагы калк отурукташкан пункт шаардык типтеги поселоктордун категориясына киргизилип, ага шаардык типтеги Кара-Көл поселогу деген наам берилген. Мына ушинтип, Кара-Көл шаарынын тарыхы алгач Кара-Көл поселоктук Совети административдик жактан эмгекчилер депутаттарынын Таш-Көмүр шаардык Советине баш ийдирилсин – деп Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели Кулатов Төрөбай Кулатович Указга кол койгондон башталган.

Кара-Көл шаарынын жаралышы же жаңыдан төрөлүшү 1962- жылдын апрель айындагы СССРдин Министирлер Советинин чечиминин Токтогул ГЭСтердин курулушун кабыл алгандыгы болгон. СССРдин Энергетик Министирлигинин 28 - мая 1962 - жылдагы буйругунун негизинде “Нарынгидроэнергокурулуш” Курулуш башкармалыгы түзүлүп Токтогул ГЭСтеринин курулушу менен Үч-Коргон ГЭСтеринин курулуштарынын аякташы кирген. 1962-жылдын апрель айынан алгачкылардан болуп Токтогул ГЭСинин курулуш аянтына беш адам менен чогуу бир бульдозер келип түшкөн. Гидроузел комплексинин жайгаша турган жери дээрлик жылмакай аскалуу, кооптуу жээктери бар бир нече жүз метр бийиктикте жайгашкан, гидрокуруучулар үчүн конуш жайгашканга мүмкүн эмес жер эле. Мындай шартта гидрокуруучуларга конушту элестетүү оңой эмес эле.

Ошол учурда, Токтогул ГЭСин куруу үчүн поселоктун калкынын саны 2 миңден ашуун адамды түзгөн, анын ичинен 95 пайызы куруучулар менен кызматкерлер жана алардын үй бүлө мүчөлөрү болгон. Курулуштун башталышы менен калкынын саны 10 миңден ашкан.

Башкы план боюнча поселокто 600 орундуу клуб, 10 койкалуу оорукана, 640 орундуу эки мектеп, поликлиника, гостиница, ясли жана балдар бакчасы, ашканалар, дүкөндөр жана башка административдик имараттар курулуп баштаган. Коммуналдык үйлөрдүн аянты болжол менен 80 миң чарчы метрди түзгөн. Эмгекчилер депутаттарынын Ош областтык Советинин аткаруу комитети ошондой эле жаңыдан түзүлгөн шаар тибиндеги поселокко Межгорье (Тоо арасында) атын берүүнү жана аны эмгекчилер депутаттарынын Таш-Көмүр шаардык Советинин административдик баш ийүүсүнө берүүнү суранышкан.

Поселок Эмгекчилер депутаттарынын Таш-Көмүр шаардык Советинин административдик баш ийүүсүндө болгондуктан “Нарынгидроэнергокурулуш” курулуш башкармалыгы курулуш борбору болгондуктан Таш-Көмүр шаарында жайгашкандыгына байланыштуу калкты тейлөө жана жабдуу Таш-Көмүр торгу аркылуу жүргүзүлгөн.

“Калктуу пункттарды шаарларга жана шаар тибиндеги поселокторго категориясынын тартиби” жөнүндө 4-август 1959-жылдагы Кыргыз ССР Жогорку Совети тарабынан жүргүзүлгөн Указдын талаптарына Токтогул ГЭСинин курулушунун жүрүшүндө поселокту шаар тибиндеги поселок катары классификациялоо толугу менен ылайык келген.

Токтогул ГЭСин курууда калктуу пунктту шаар тибиндеги поселоктун катарына кошуу, ал жергиликтүү географиялык шартына жараша Кара-Көл дарыясынын куймасына катарлаш жайгашканына байланыштуу Кара-Көл деген ат ыйгаруу жөнүндө Ош областтык аткаруу комитетинин өтүнүчү менен канааттандырылган.

Кара-Көл шаарынын жаралышы жана Кара-Көл шаарынын географиясы:

Кара-Көл шаары областтын борбору болгон Жалал-Абад шаарынан 175 чакырым түндүк-батышта, борборубуз Бишкек шаарынан 385 чакырым түштүгүндө жайгашкан. Таш-Көмүр темир жол бекетинен 78 чакырым аралыкта орун алган.

Аймактын ландшафты жеринин бетинин түзүлүшүнүн татаалдыгына, климаттын өзгөчөлүктөрүнө жараша болот. Түздүктүү талаа ландшафты Нарын капчыгайын бойлото шаардын батыш тарабына мүнөздүү (деңиз деңгээлинен 800-1000метр бийиктикте жайгашкан). Тектирлүү тегиз түздүктөрдүн аянттары анча жазы эмес. Рельефи кыйла тик, Нарын дарыясын көздөй тилмеленген. Аймактык Түндүк-Чыгыш тарабы тоо капталдуу ландшафтарга туура келет. Алар 1000 метрден 1800 метрге чейин бийиктикте созулуп, тоо-токой шалбаа ландшафтына кирип кетет.

Кара-Көл кенчи. Кара-Көл кенчи XI кылымга таандык казына. Кара-Көл шаарынын аймагындагы “Комсомол” көлүнүн ордун тегиздөө учурунда байыркы шаар урандыларынан эки кесе, кумган жана эки тулга табылган. Кеселерге кооз оймо-чиймелер түшүрүлүп, кумганга араб тамгасы менен “Ахмад жасады” деп жазылган.

Кочкор-Дөбө дөбөсү. Фергана тоо тизмегинин түндүк-чыгыш тарабы. Кетмен-Төбө өрөөнүнүн түштүгүндө. Батыштан чыгышты карай кендик багытта ийрилип созулуп жатат. Узундугу 23 километр, туурасы 6 километрдей. Орточо бийиктиги деңиз деңгээлинен 1700-1800 метр. Эң бийик жери 2534 метр. Тоонун суу бөлгүчү түзөң жана тайпаң. Тоо капталдары жантайыңкы (20-30). Неогендин боз түстүү конгломерат, кумдук ж.б тоо тектеринен түзүлгөн. Эфемерлүү талаа ландшафты басымдуу. Чарбачылыкты чабынды жана жайыт катары пайдаланышат.

Табияты жана климаты. Кара-Көл шаарынын түндүгү ири өрөөн Кетмен-Төбө ойдуңуна кирип кетет. Деңиз деңгээлинен 800-1200 метр бийиктикте жайгашкан. Батыш тарабы Нарын өзөнүн бойлоп, Фергана өрөөнүнө чектешет. Өрөөн Евро Азиянын борбордук бөлүгүндө, деңиз, океандардан алыс, мелүүн алкактын түштүк четинде жайгашкан. Түзөң жана өрөөндүү бөлүгүндө субтропиктен мелүүн алкакка өтмө климат мүнөздүү.

Күн радиациясы климат пайда кылуучу маанилүү фактор болуп саналат. Анын жер бетине тийиши күндүн бийиктик абалына жараша болот. Күндүн чак түштөгү бийиктиги декабрда 25 градус, июнда 70 градуска жетет. Күн тийүү узактыгы булуттардын пайда

болуу шартында гана горизонттун жабык же ачык болушуна байланыштуу, кууш өрөөндөргө жана капчыгайларда ошол эле кендиктерде жайгашкан рельефтин башка формаларына караганда күн тийүү узактыгы кыскарак болот. Күн тийүүнүн жылдык орточо узактыгы Жалал-Абад станциясында 2787 саатты түзөт. Бул болсо ошол кендиктерди күн тийүүнүн 66-69 пайызы гана.

Өрөөндүн климатына 80-жылдардан кийин пайда болгон Нарын дарыясындагы Токтогул, Күрп-Сай, Таш-Көмүр ири суу сактагычтарындагы пайда болгон суу бетинин энергиясына да таасири чоң.

Атмосфералык басымдын чоңдугу төмөнкү зоналарда 950 гПа дан бийик тоолу зонада 600 г.Па (же 717тен 450 мм сымап мамычасына) чейин өзгөрөт.

Деңиз деңгээлинен 1000-2000 м бийиктикте басымдын минимуму июльда байкалып, максимуму октябрь-ноябрда оошот, жылдык амплитудасы 6-14 гПа ды түзөт. Деңиз деңгээлинен 1000 м ден жогорку бийиктиктеги аймактарда абанын жылдык температурасы 22-27 градус С ди түзөт.

Абанын суткалык орточо температурасы 10 градус Сден өтүү даталары айыл чарба өсүмдүктөрүнүн басымдуу бөлүгүнүн активдүү вегетация учурунун башталышы жана аягы кабыл алынган. Деңиз деңгээлинен 1000 метр чегиндеги бийиктиктерде бул мезгил марттын аягынан октябрдын аягына чейин созулат. Бул бийиктиктерде жазгы үшүк марттын экинчи жарымында, күзгү алгачкы үшүк ноябрдын биринчи декадасында жүрөт.

Атмосфералык жаан-чачындын өлчөмү 500-600 чакырым. Ным алып келүүчү аба агымдарынын тоолору аркылуу пайда болуп турган Кетмен-Төбө жана Тогуз-Торо райондорунда жылдык жаан-чачындын өлчөмү 330-370 ммди гана түзөт. А бирок, өрөөндө ондогон суу сактагычтардын пайда болгонуна байланыштуу бул көрсөткүч жогорулоо жагына өскөн.

Кара-Көл аймагына фергана өрөөнүнүн түндүк тарабында деңиз деңгээлинен 1000-1200 м бийиктигинде жайгашканына байланыштуу декабрдын 2 чи декадасынан баштап кар катмарынын жатышы 2-3 айга чейин созулуп кетет. Кар катмарынын калыңдыгы 30-40 см-ге чейин жетет. Жаан-чачындуу күндөрдүн жылдык орточо саны 45-55-күндү түзөт.

Суулары. Кара-Көл-Фергана тоо тизмегинин түштүк-батыш капталындагы чакан тоо көлү. Көгарт суусунун оң куймасы Ачы-Сайдын алабында деңиз деңгээлинен 1300 метр бийиктикте жайгашкан. Ал көлдүн аянты 0,1 кв. километр. Көл кар жана жаан-чачындын суулары менен толукталып турат. Суу агып чыкпаган туюк көл. Жети чакан көлдөн турат: Кичи-Көл, Чоң-Көл, Шырын-Көл, Тегерек-Көл, Бешик-Көл, Салык-Көл деген көлдөр бар. Кийинчерээк шаар жайгашкан жерге Кара-Көл деген аталыш ошол көлдүн атынан берилген.

Кара-Көл шаарына бийик тоолордун мөңгүлөрүнөн куралып түшкөн Кара-Суу, Кайыңды, Кара-Көл сыяктуу үч дарыя агып өтүп, шаардын батыш тарабынан Нарын дарыясына кошулат. Булардын эң чоңу Кара-Суу дарыясы. Дарыянын узундугу 78 чакырым. Ал Кара-Суу көлүнүн агымы болуп эсептелет. Көл деңиз деңгээлинен 2022 метр бийиктикте жайгашкан. Аянты 4,2 чакырым, эң терең жери 150 метр. Кара-Суу көлүнүн баш жагы, ондон 3,5 чакырым чамасында чыгыш тарабында жайгашкан Капка-Таш көлү түзөт. Анын бийиктиги 230 метр, аянты 0.96 чакырым. Бул көлдөр техногендик жер силкинүүлөрдүн натыйжасында тоолор урап, Кара-Суунун нугун бөгөп калгандан кийин пайда болгон.

Узундугу 25 чакырым чамасында. Суу Кайыңды, Босого-Таш, Тепши, Ыспы, Муз-Төр бийик тоолуу колоттордогу булак, мөңгүлөрдөн куралган.

Баш жагы Кара-Көл жайлоосундагы көлдөрдөн топтолот. Кайыңды тоо кыркаларынын батыш жагы менен чектелип, түштүк-чыгыш тарабы Арсланбап тоо кыркаларындагы булак-мөңгүлөрдүн кошундусунан пайда болуп түзүлгөн. Суунун жалпы узундугу 30 чакырымга чейин.

Кара-Көлдүн аймагындагы өсүмдүктөр жана жаныбарлар. Кара-Көл шаарынын аймагы өсүмдүктөр дүйнөсүнө бай келет. Токойлуу аймагы орто бийиктиктеги тоо алкагына кирип кетет. Аймактын түндүк-чыгыш тарабы Батыш теңир тоо тизмегинде турат. Бул алкакта жаз мезгилинин биринчи күнүнөн баштап эфемерлер (бир жылдык өсүмдүктөр) дүркүрөп өсөт. Аларга кызгалдак, кунжа, шыбак, арпакан, чытыр сымал өсүмдүк түрлөрү кирет. Ал эми көп жылдык өсүмдүктөрдөн кырк муундуу чекенди, ири мөмөлүү жуп жалбырак, чайыр өсүмдүктөрү кездешет. Алар жай мезгилине жакын куурап жок болуп, шыбак, баялыш, кылканактуу өсүмдүктөр үстөмдүк кыла баштайт. Көп жылдык өсүмдүктөрдөн жана дагы чырыш, адырашман, коңурбаш жылганы, тоо тектеринде бадалдуу караган жана кызыл чие өсүмдүктөрү үстөмдүк кылат. Шаардын ортосунан өткөн Кайыңды, Кара-Суу сууларынын бою негизинен Ак-Кайың, четин ж.б Капчыгайдын баш жактарындагы тоо этектери арчалуу, шилби, тыт, караган сайлуу келет. Долонолордун кызыл, сары түрлөрү, аса-муса, катын жаңак токой дарактары өсөт. Жаз кылтаяры менен эң биринчи байчечекей, төтө мойнок, сүтүкөн чыга баштайт. Эрмен чөп биринин артынан бири көктөп чыгып беткейлерге жан киргени байкалат. Бул аймактарда ит мурун, чычырканак, жийде дарактары, сасык кайың, ак-чечек, катыраңкы, тобулгу, чие, жапайы алча, өрүктөр өсөт.

Мителик муунак буттуулар эволюциялык өнүгүү процессинде рептилиерлер, куштар, сүт эмүүчүлөр менен түрдүү биоценологиялык байланыштарда болот. Кара-Көл аймагы кирген Батыш Теңир-Тоодо айбанаттардын жана адамдын денелеринин сыртында мителик кылуучу эктопозиттердин 145 түрү аныкталган. Облустун аймагында курт-кумурскалардын 2283 түрү, жөргөмүштөрдүн 129 түрү, малюскалардын 45 түрү бар.

1977-жылдагы No 1277-IX Указынын жана Кыргызстан Жогорку Советинин Президиумунун токтомунун негизинде. No - 1278-IX Кара-Көл шаар тибиндеги поселогу Ош областынын райондук баш ийүүдөгү шаарына айландырылган. ПВСтин Указынын негизинде Талас областынын тузүлгөндүгүнө байланыштуу Кирг. ССРинин 1980-жылдын 3-сентябрындагы № 614-X Кара-Көл шаары Талас облусунун курамына кирген. Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун 1988-жылдын 11-октябрындагы No 1946-11 «Таластын жоюлушуна жана Ысык-Көл жана Нарын областтарын бириктирүүгө байланыштуу кээ бир маселелер жөнүндөгү» токтомунун негизинде Кыргыз ССРи» Кара-Көл шаары Ош облусунун курамына кирген. Кыргызстандын Жогорку Советинин токтомунун негизинде Кыргыз ССРинин 1990-жылдын 14-декабрындагы No 263-XII «Кыргыз ССРинин областтык бөлүнүшүн жакшыртуу жана жаңы облустарды түзүү жөнүндө» Ош облусунун аймагын жаңыдан түзүлгөн Жалал-Абад облусуна бөлүү жолу менен Жалал-Абад облусу түзүлгөн жана облусуна Жалал-Абад, Майлы-Сай, Таш-Көмүр, Көк-Янгак, Кара-Көл шаарлары кирген

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1992-жылдын 21-апрелиндеги No 180 “Эл депутаттарынын жергиликтүү Кеңештеринде, жергиликтүү мамлекеттик администрацияларда иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүү боюнча типтүү нускамаларды бекитүү жөнүндө” токтомунун негизинде Жалал-Абад шаары “Жалал-Абад”, “Кара-Көл”, облусу “Жалал-Абад” деп жазылган. Жогорку Кеңештин Мыйзам чыгаруу жыйынынын 2002-жылдын 28-июнундагы No 830-11 токтому менен кыргыз тилинин орфографиясынын жаңы редакциясы бекитилгендигине байланыштуу татаал географиялык аталыштар өзгөртүлүп, шаардын аталышы Кара -Көл ш. 2003-жылдын 1-январынан баштап Каракуль деп жазылган.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйынынын 28-июндагы токтомунун негизинде 2002-ж. No-830-II «Кыргыз тилинин жаңы редакциясын бекитүү жөнүндө» VI бөлүмдүн 2-пунктунда Жалал-Абад шаарынын географиялык аталышы 2003-жылдын январынан баштап жаңы орфографияда, б.а. «Жалал-Абад ш.» ушуга байланыштуу Жалал-Абад облусу «Жалалабат облусу», “Каракөл” шаары деп жазылган.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2008-жылдын 26-июнундагы No 567 “Кыргыз тилинин орфографиясынын жаңы редакциясы жөнүндө” токтомунун негизинде калктуу конуштардын географиялык аталыштары кайрадан өзүнчө: Кара-Көл шаары жана Жалал-Абад областы деп жазылган.

Мына ушундай тарыхый өзгөчөлүктөрү менен сүйүктүү шаарыбыз учурда социалдык-экономикалык жактан өнүгүп, Кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөлүшүнө чоң салымын кошуп келүүдө.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Жалал-Абад областтык мамлекеттик архивинин маалымдама-маалымат фонду. ЦГА, Ф-1445. Опись-1.Д-2327, Id-29,30.Д-1920, Id-5,6,11-17. Кара-Көл шаардык мамлекеттик архивинин Фонд-31.Опись-1. Д. 2,4.
2. Шайхразы Хасанович Ширияздинов Токтогул гиганты курулууда” Фрунзе ш. “Илим” 1971 ж.
3. “Кара- Көл ш. 50-жашта” –Б.: Бийиктик-544 б.
4. Разия Кошматова, Кылым шамы китеби Учкун АК Бишкек 1999.